

ВПЛИВ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА НА СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ ДМИТРА БАГАЛІЯ

У статті висвітлюються взаємовідносини двох відомих істориків М. Костомарова та Д. Багалія. Аналізуються переважно наукові контакти на основі епістолярної спадщини та мемуарів. Значна увага приділяється впливу М. Костомарова на формування наукового світогляду та кар'єрний ріст Д. Багалія.

Ключові слова: українська історіографія, епістолярна спадщина, наукова кар'єра, федералізм, історія Слобожанщини.

The paper highlights the relationship between two well-known historians M. Kostomarov and D. Bahaliy. Analyzed mainly on the basis of scientific contacts epistolary heritage and memoirs. Much attention is paid to the impact of M. Kostomarov the formation of a scientific outlook and career of D. Bahaliy.

Keywords: Ukrainian historiography, epistolary legacy, scientific career, federalism, history of Slobozhanschina.

Життя людини схоже на шлях, який встелений численними подіями та зустрічами, але лише деякі з них є доленосними. І від того, які люди з'являються на тому шляху, залежить доля людини. В нашому випадку ми спробуємо проаналізувати окремі сторінки біографії двох відомих істориків Миколи Костомарова та Дмитра Багалія, які залишили помітний слід у розвитку вітчизняної історіографії і своєю творчістю формували нові напрями досліджень. Їх просопографічні портрети в цілому вже створені, але деякі моменти все-таки потрібно уточнити. Насамперед, потрібно зазначити, що вже існують комплексні дослідження епістолярної спадщини обох вчених [4; 8], проте деякі штрихи їх наукової біографії потребують додаткового висвітлення та актуалізації.

Почнемо з того, що вчені були представниками різних поколінь (різниця у віці М. Костомарова та Д. Багалія становить 40 років). Вони, звичайно, могли і ніколи не перетнутися, але доля все ж звела їх. На той час Костомарову було 65 років, він мав величезний авторитет у науковому світі, шалену популярність серед пересічних любителів історії, численних опонентів і жорстких критиків, постійно перебував у полі зору імперської влади, мав досвід перебування за ґратами і заслання. Його доробок становив сотні праць, десятки історичних монографій, а ім'я було відоме далеко за межами Російської імперії. Молодий Багалій лише починав свій творчий шлях. Він закінчив історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира, був активним учасником українських студентських гуртків і Старої громади. Дмитро Багалій був активним учасником українських студентських гуртків і Старої громади. Соціокультурне оточення молодого студента, яке складалося з «давніх київських громадян», ще більше наблизило його до українства, втягнуло у колективну культурно-просвітницьку працю і зробило цілком свідомим українофілом [2, с. 94].

Поділяємо думку дослідника В. Юрчука, який вважає, що на вироблення світоглядних позицій молодого історика, як і на визначення власного життєвого шляху Д. Багалія інших патріотично налаштованих представників творчої інтелігенції України, «справляли демократизм і гуманізм Тараса Шевченка, Миколи Костомарова, Михайла Драгоманова, Івана Франка, Володимира Антоновича, Олександра Лазаревського» [11, с. 28]. Як бачимо, у цьому списку діячів М. Костомаров і В. Антонович. Вони багато в чому визначили долю Д. Багалія, але кожен впливав по-своєму.

Зближення Д. Багалія з В. Антоновичем відбулося на цьому ж ґрунті. Вже на першому курсі навчання у Київському університеті новоспечений студент за співчуття одній із студентських демонстрацій був виключений на півроку, але після відбуття покарання поновлений у лавах майбутніх істориків. Особливий інтерес у Д. Багалія викликали лекції видатного українського історика, археографа, етнографа та археолога В. Антоновича. Невдовзі професор стає науковим керівником опального студента і починає його опікувати. У своїй «Автобіографії» Д. Багалій підкреслює винятковий вплив лекцій і семінарів В. Антоновича на становлення його наукового світогляду. Ось що він пише з цього приводу: «В.Б. Антонович і його історична школа висовували на перше місце краєвий і федеративний устрій стародавньої Русі-України, виступаючи тут єдиним фронтом укупі з федералістом М.І. Костомаровим і обласником-великоросом А.П. Щаповим проти централістичних тенденцій у російській і українській історії С.М. Соловйова та його школи» [2, с. 77].

Послідовна підтримка Д. Багалія з боку В. Антоновича відіграла винятково важливу роль на початковому етапі його наукової та громадської діяльності. Посередництвом останнього і сталося знайомство «метра науки» М. Костомарова та історика-початківця з великим потенціалом Д. Багалія на початку 80-х рр. XX ст. Д. Багалій на той час успішно закінчив Київський університет (1880). Будучи державним стипендіатом, одразу після закінчення навчання в 1880 р. він залишається при університеті для підготовки до професорського звання (тобто вступає до тогочасної аспірантури). Далеко не кожному успішному студенту так щастило, але підтримка професора В. Антоновича у стінах Київського університету мала велику вагу. За рекомендацією В. Антоновича Д. Багалій став членом Київської громади, а в 1881 р. – дійсним членом наукового товариства Нестора-літописця. Студентська наукова праця Д. Багалія "История Северской земли до половины XIX столетия", підготовлена під керівництвом В. Антоновича, принесла вченому-початківцю університетську Пироговську премію і лягла в основу його магістерської дисертації. Успішний захист цієї дисертації в 1882 р. став першим великим власним досягненням молодого науковця. У грудні того ж 1882 р. він прочитав пробну лекцію в «Удельный период и его изучение» перед студентами Харківського університету. Успішність її допомогла Д. Багалію у 1883 р. стати штатним доцентом російської історії в Харківському університеті. Того ж року він вступив до історико-філологічного товариства при університеті та почав діяльність на посаді завідуючого Харківським історичним архівом.

Тоді ж Микола Костомаров перебував у тісному контакті з харків'янами-професорами університету А. Селівановим та І. Сокальським. В 1882 р. перший побував у Петербурзі та зустрівся з М. Костомаровим, щоб передати листа від І. Сокальського. Під час бесіди Микола Іванович цікавився справами університету, де у нього залишалися приятелі та друзі, але особливо його цікавило, кого саме обрали на посаду викладача російської історії. Тоді її обійняв Дмитро Іванович. Особлива увага Костомарова також стосувалася стану дослідження історії Слобідського краю. Він висловився щодо необхідності організації VII Археологічного з'їзду саме у Харкові і цим планував зайнятися під час VI з'їзду в Одесі. На жаль, планам вченого не судилося здійснитися. Він важко хворів і невдовзі помер.

Повернімося ж до справ новообраного професора Харківського університету Дмитра Багалія. У такому статусі він публікує свою пробну лекцію на сторінках «Киевской старины» у лютому 1883 р. [1, С. 301-308]

Як відомо, М. Костомаров активно підтримував часопис з часів його заснування і до смерті (1885). Він долучився до формування концепції журналу, був членом редакційної колегії і активним дописувачем. Тому, коли в «Київській старовині» з'явилася стаття Д. Багалія, вчений подав рецензійну відповідь на неї. Удільний період історії Київської Русі розроблявся М. Костомаровим ще з часів його київського професорства. Ця проблема лягла в основу його федералістичної концепції, словом, наукові інтереси М. Костомарова та Д. Багалія тут перетнулися. Для молодого дослідника реакція вченого зі світовим ім'ям на одну з перших його робіт була найкращою рекламою. Якщо ж брати до уваги саме науковий контекст події, то М. Костомаров відповідав на критику Д. Багалія щодо наявності засад федералізму в період роздробленості Русі. Справа в тому, що Д. Багалій, проаналізувавши статтю «Мысли о федеративном начале в древней Руси» [6], яка з'явилася у першому номері часопису «Основа» понад двадцять років тому, заперечував тезу, вважаючи, що федералізму в класичному розумінні цього терміну в давній Русі не було. Під цим поняттям автор розумів такий порядок, при якому складові об'єднання свідомо передають частину своїх повноважень центральному органу (конгресу або ж сейму). Оскільки на Русі нічого подібного не було, той говорити про федералізм він вважає недоречним, а спільність походження, мови, віри, побуту відносяться до етнографії, а не до політології. Микола Костомаров у відповідь згадував, очевидно, диспут з М. Погодіним і повторював ті ж аргументи, що і багато років тому. Насамперед у дослідженні йдеться не про федералізм у класичному розумінні цього поняття, а в деяких началах, які були на ранньому етапі розвитку Русі – «на федерацію в зародковому стані» [7, с. 899-901]. Вчений наголошував, що це були лише начала, які могли б розвинутися у певних історичних умовах. Але на Русі розпочався монголо-татарський період, неочікуваний і непередбачуваний, на його думку, і засади федералізму не були реалізовані. Тим більше, що федералізм не можна уніфікувати, його потрібно розглядати у різних проявах з місцевими особливостями, а не тільки в класичному форматі. Як приклад, він наводить

особливості історичного розвитку інших країн, зокрема Греції та США, доводячи, таким чином, що федеративний устрій у кожному випадку має свої особливості.

Дмитро Багалій у своїй праці пропонує інший термін, а саме, замість «федеративний», наприклад, «обласний» [7, с. 899]. Костомаров натомість пояснює недоречність такої заміни, оскільки вважає, що останній може бути застосованим до сучасної централізованої монархії [7, с. 900].

На цьому спілкування двох вчених не припинилося. Воно продовжилося у листуванні. В кінці 1884 р. Дмитро Багалій написав Миколі Костомарову дуже цікавого листа. До речі, повністю цей лист ще не був опублікований, тому ми подаємо його у додатку. У посланні молодий історик повідомляє про свої архівні знахідки, а саме, матеріали з історії Слобідської України XVII-XVIII ст. Частину документів він опрацював, підготувавши об'ємний реферат з додатком для VI-го Археологічного з'їзду в Одесі. Далі Д. Багалій дає коротку характеристику стану дослідження історії Слобідської України. Насамперед, він вважає, що вона розкрита поверхово, а інформації про внутрішній побут «її томо менше». Малодослідженою залишається проблема заселення Слобожанщини, якої торкалися деякі вчені на рівні «найновіших домислів», натомість до неї слід «віднести с відповідною безпристрасністю і науковою обережністю». У розпорядження Д. Багалія потрапили й окремі виписки з архівів – Московського закордонних справ, Харківського губерньського управління, Малоросійської колегії та ін. Дослідник висловлює готовність повідомити повний перелік документів в окремому посланні і просить сприяння в публікації їх в зібранні «Актив Південно-Західної Росії» під своєю редакцією або в іншому виданні за особистою рекомендацією М. Костомарова. У планах Д. Багалія був пошук можливості постійно друкуватися в археографічних виданнях. Можна тільки здогадуватися, як його наміри порадували старого і хворого історика, адже він у грудні 1882 р. писав про необхідність досліджень Слобожанщини своєму приятелю І. Сокольському [9, с. 133].

Не дивлячись на досить успішний старт наукової діяльності, молодий дослідник у 1884 р. ще почувався досить невизначено в стінах Харківського університету. З цього приводу він просив М. Костомарова по можливості здобути інформацію про долю його подання та інших доцентів у Міністерстві освіти (очевидно, йшлося про затягування процесу затвердження). Насамкінець, ми бачимо одну з численних характеристик М. Костомарова як науковця з уст Д. Багалія – «патріарх-історик». Так ставився Дмитро Іванович до досягнень свого вчителя-попередника.

Відповідь М. Костомарова відома. Вона опублікована дочкою слобожанського дослідника О. Багалій у роботі «Отношение Н.И. Костомарова к г. Харькову и Харьковскому университету» [9, с.134], яка знайомить читача з обставинами життя, навчання, спілкування та першопочатків наукової діяльності М. Костомарова і подає його лист до батька. Саме він є відповіддю на згадане нами послання. Отже, з листа, який датується 7 грудня 1884 р. (до речі, послання Д. Багалія не містить дати), ми дізнаємося, що М. Костомаров, незважаючи на важкий стан здоров'я, не втрапив свого інтересу до Слобожанщини і, відгукнувшись на прохання, звернувся до свого давнього приятеля, відомого історика, архівіста, археографа та видавця Миколи Калачова. Цей контакт виявився плідним, тому Костомаров радив Багалію особисто відвідати Петербург для обговорення усіх деталей співробітництва та надав адресу Калачова. Загалом, лист передає шире бажання допомоги і підтримати молодого дослідника в у будь-якому науковому починанні.

Для становлення молодого Д. Багалія ця подія мала неабияке значення. Його інтерес до історії Слобідської України тільки зростає, адже історик не тільки знайшов розуміння, а й отримав протекцію знаного вченого. На жаль, наступного року М. Костомаров відійшов у вічність, але його вплив відчувався у багатьох дослідницьких напрямках Д. Багалія. Зокрема це стосується докторської дисертації, темою якої стало заселення та соціально-економічний розвиток Слобожанщини. Вчасно підготувавши наукову працю "О колонизации степной окраины Московского государства", Дмитро Багалій не ризикнув захищати свою дисертацію в Харкові і подав її до Московського університету. Позитивна рецензія професора В.Й. Ключевського стала підставою для надання 30-річному харківському науковцю докторського ступеня [3].

Науковий світогляд дослідника Слобожанщини формувався під впливом поглядів його вчителя В. Антоновича. У своїй концепції історичного процесу був прихильником етнографічно-федеративно-обласних поглядів, яких дотримувався також М. Костомаров. Сам собою склався логічний ланцюжок Костомаров – Антонович – Багалій, фундатором якого був Микола Іванович, а продовжувачем Дмитро Іванович, а це свідчить про тісний зв'язок цілих поколінь в українській історіографії.

Насамкінець зауважимо, що абсолютно погоджуємося з висновками деяких дослідників творчості Дмитра Багалія. Зокрема Г. Стариков констатує, що історіографія спадщини вченого «є доволі нечисленною і не охоплює усіх аспектів його різноманітної наукової та громадської діяльності» вченого [10, с.278]. Однак зростання інтересу до цієї теми останнім часом дає надію, що в недалекому минулому «білі плями» інтелектуальної біографії Д. Багалія зникнуть, натомість з'явиться глибоке і всебічне дослідження (можливо, у вигляді монографії в кількох томах). Обов'язковим помічником новітніх студій, безперечно, будуть джерела особового походження.

Лист Д. Багалія до М. Костомарова подається у повному обсязі. Документ зберігається в особовому фонді М. Костомарова Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ) [5, арк. 1-1 зв.]. Лист подається мовою оригіналу із збереженням усіх граматичних, орфографічних та пунктуаційних особливостей; написаний на аркушах розміром А4, складених навпіл. Він недатований, але за змістом встановлено, що написаний в кінці 1884 р. (найімовірніше, в кінці листопада). Зміст документу проливає світло на подробиці співробітництва двох істориків, а також на окремі факти їх біографій.

Глубокоуважаемый Николай Иванович!

Беру на себя смелость обратиться к Вам с одной просьбой.

В настоящее время в моем распоряжении находится значительное количество архивных материалов, относящихся к истории Слободской Украины XVII и XVIII вв. Часть этих документов я обработал для VI-археологического съезда в Одессе, и на основании их составил реферат «История колонизации Слободской Украины в XVII и XVIII вв.» Сам по себе реферат довольно объемист (4-5 печатных листов) документы же в приложениях должны были бы занять еще более места да и то все не могли бы поместиться. Между этим материалы эти сами по себе представляют большой интерес. История Слободской Украины нам известна очень мало; а внутренний быт – и того меньше; особенно неизвестным является вопрос о ее заселении; по этому вопросу мы имели только сырые материалы у пр. Филарета да новейшие домыслы присяжных поверенных, ведущих старозаимствованные дела (Гуров, Шиманов и др.). Эти последние решали вопрос со своей практической точки зрения и потому не могли к нему отнестись с должным безпристрастием и научной осторожностью.

Именуемые в моем распоряжении документы выписаны из архивов – московского иност. дел., Харьковского губ. правления, Малороссийской Коллегии, Курского Знамя монастыря.

Более подробную характеристику документов и их перечень я могу сообщить Вам, если это понадобится, в следующем письме. Теперь же попрошу Вас ответить – нельзя ли мне поместить эти материалы в одноименном томе «Актов Южной и Западной России» и издать этот том под своей редакцией. Может быть впрочем, что нужно будет устроить это как иначе – тогда Вы мне дадите нужные указания.

Считаю долгом впрочем заявить, что меня наиболее привлекает возможность приютиться где-нибудь археологическом издании... Если окажется возможным, по Вашему мнению, мне напечатать материалы на средства Пет. Арх. Ком., то не премините сообщить о некоторых важнейших подробностях этого дела для меня совершенно неизвестных.

Пребываю с полным и
глубоким уважением к
патриарху-историку
Д.И.Багалей

P.S. Мое положение в Университете, как и всех доцентов, неопределенное; представление о нас пошло уже в Министерство; но как оно принято там, нам неизвестно; не удастся ли чего нибудь об этом услышать Вам?

P.S.S. Мой адрес: Харьков, Университет, доценту Дмитрию Ивановичу Багалю. Жду ответа с нетерпением. Поклон моим петербургско-киевским знакомым – Вильяму Людвиговичу Беренштаму и Цверковскому.

Джерел та літератури

1. Багалей Д. Удельный период и его изучение (Пробная лекция, читанная в Харьковском университете 17 декабря 1882 г.) / Д. Багалей // Киевская старина. – 1883. – № 2. – С. 301–318.
2. Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т. – Т.1: Автобіографія. Ювілейні матеріали. Бібліографія / НАН України. Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського (Хар. філ.); ХП «НУА»; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна; Упорядкув., вступ.ст., комент В.В. Кравченка. / Д.І. Багалій – Х., 1999. – 600 с.
3. Багалій Д.І. // http://ebk.net.ua/Book/synopsis/ukrainska_elita/part1/012.htm
4. Гончар О.Т. Проблеми історії та культури України в епістолярній спадщині М.І. Костомарова [Текст]: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06. / Гончар Ольга Трохимівна. Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К., 2008. – 20 с.
5. ІР НБУВ. Ф.ХХІІ, № 63, арк.1–2 зв.
6. Костомаров Н. Мысли о федеративном начале в древней Руси / Н.И. Костомаров // Основа. – 1861. – № 1. – С.1281-158.
7. Костомаров Н.И. Словечко по поводу заметаний о федеративном начале в древней Руси / Н.И. Костомаров // Киевская старина. – 1883. – Т. – № 4. – С.899-906.
8. Стариков Г.М. Епістолярна спадщина Д.І. Багалія як джерело до вивчення наукового та громадського життя в Україні кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Стариков Григорій Миколайович; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2011. – 20 с.
9. Пінчук Ю.А. Мемуари про Миколу Костомарова графині Катерини Юнге, Надії Білозерської, Аліни Костомарової: Історіогр. нариси з дод. спогадів Олександри Куліш, віри Мордовцевої та статті Ольги Багалій. / Ю.А. Пінчук – К.: Вища шк., 2005. – 142 с.
10. Стариков Г. Постаць Д.І. Багалія в українській історіографії / Г. Стариков // Історіографічні дослідження в Україні. — № 19 — Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. — С. 259—282.
11. Юрчук В.І. П'ятдесят літ на сторожі української науки та культури: монографія / В.І. Юрчук. – К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2012. – 223 с.

УДК 93/94(477Чикаленко):[930]

Ю. Бойко

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРАЦЬ ПРИСВЯЧЕНИХ ЖИТТЮ І ДІЯЛЬНОСТІ ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА

У статті проаналізовано наукову літературу діаспори, радянського періоду та літературу періоду незалежності України, що висвітлює видавничу, благодійницьку та громадсько-політичну діяльність Євгена Харлампійовича Чикаленка.

Ключові слова: історіографія, Євген Чикаленко, видавець, меценат, громадський діяч, газети «Рада» та «Громадська думка», дослідники.

This article analysis scientific literature of diaspora of the soviet period and literature of the period of independent Ukraine, that shows the publishing, charity and social and political activity of Evhen Chikalenko.

Keywords: Historiography, Evhen Chikalenko, publisher, patron, public figure, newspapers «Rada» and «Hromadska Dumka», scientists.

Розуміння процесів державотворення, що відбуваються в сучасній Україні потребує глибокого вивчення, осмислення і наукової оцінки вітчизняної історії. Адаже за різними суспільними подіями та явищами криються видатні особистості. Зважаючи на це, аналіз їхньої діяльності, у контексті загальнонаціонального розвитку, допоможе адекватно реставрувати перебіг історичних подій. Ось чому на значну увагу заслуговують історичні постаті кінця ХІХ – початку ХХ ст. до яких, безумовно, можна віднести Євгена Харлампійовича Чикаленка – визначного діяча українського національно-демократичного руху, ім'я якого було відоме в усій Україні. Є. Чикаленка знали як видавця, мецената та землевласника. Разом з тим його діяльність не вписувалася в рамки офіційної радянської ідеології, тому його ім'я поступово було забуто.

Опрацьований матеріал представлений декількома групами праць: статті, що з'явилися ще за життя автора, некрологи, статті присвячені роковинам з дня смерті Є.Чикаленка, наукові доробки представників зарубіжної україніки, наукові статті від упорядників листування Є.Чикаленка та дисертаційні дослідження.

Так, у контексті даного історіографічного огляду значний інтерес становлять праці присвячені безпосередньо Є. Чикаленку. Перші праці, присвячені діяльності Євгена Чикаленка, з'явилися ще за його життя. Деякі статті з оглядом його життєвого і творчого шляху були надруковані з нагоди ювілеїв. В першу чергу варто звернути увагу на статті В. Дорошенка [14, с. 188–189] та автора української газети в США «Свобода» – М. Гехтера [46, с.2], які особисто знали і зустрічалися із Є. Чикаленком. У цих статтях давався короткий огляд біографії та перераховувалися визначні заслуги перед українським народом, розкривалися окремі сторони його діяльності. Таким чином, ювілейні статті подають перші біографічні дані, дають можливість відтворити середовище в якому зростав і навчався Євген Чикаленко.

На початку 20-х років ХХ ст. з'явилися статті В. Липинського [30, с. 312–340], М. Шаповала [69, с. 46–58], С. Шелухіна [70, с. 404–407], які виступили з критикою на статтю Є. Чикаленка «Де вихід?», опубліковану у віденському тижневику «Воля». Опоненти не поділяли поглядів Є. Чикаленка, щодо вирішення ситуації яка склалася в Україні в той час.

Одну із перших спроб проаналізувати життя і діяльність визначної особи та з'ясувати місце Є. Чикаленка у громадсько-політичному житті України зробив Д. Дорошенко [15, с. 100]. Автор приурочив діячеві ґрунтовну монографію, в процесі підготовки якої використав фотодокументи із особистого архіву Чикаленків, мемуари та спогади про нього його дітей. Д. Дорошенко відобразив дитинство та юність молодого Є. Чикаленка, показав середовище, в якому зростав і які чинники вплинули на формування його поглядів. У монографії висвітлено діяльність Є. Чикаленка в період української революції та показано його життя за межами України.

Вихід у світ «Спогадів» та «Щоденника» Є. Чикаленка спричинив появу низки праць з відгуками про них, в яких крім аналізу «Спогадів» та «Щоденника» наводилися уривки з життя.

Так І. Аїзеншток [2, с. 267–269] пише про «Спогади» Є. Чикаленка як про літературно-політичний нарис з історії українського життя, які подають широкий і різноманітний матеріал про різних центрів українського громадського життя. М. Рудницький [47, с. 2] говорячи про «Щоденник» зауважував, що автор намагався висвітлити події правдиво, але при цьому не образивши жодного із учасників даних політичних перипетій. Мемуари Є. Чикаленка він назвав найцікавішою працею за 10 останніх років на книжковому ринку Галичини. Високо оцінив мемуари Є. Чикаленка і М. Корчинський [25, с. 4] підкресливши таку рису як жертвовність, яка присутня характеру та вдачі мемуариста. Схвальні відгуки отримали згадані праці у статтях Н. Григорієва [10, с. 144–145] та І. Німчука [37, с. 4].

Роковини смерті Є. Чикаленка також не пройшли повз увагу української преси. Статті пошани були надруковані у газетах «Вільний світ», «Гомін України», «Український голос», «Народна воля». Шанобливі статті А. Зубенка та М. Тарнавської, з нагоди річниці смерті Є. Чикаленка, згадували його меценатські та громадські заслуги [68, Арк. 80, 82–83]. Д. Дорошенко у своїй статті говорить про риси характеру та вдачу діяча, називає його великим громадянином, одним із тих майстрів, що будували зачаровану дзвіницю – відродження української нації [15, с. 3–4]. Автор статті «Життя й праця незабутнього громадянина Є. Х. Чикаленка» С. Сірополко [49, с. 5–6] спробував відтворити життєвий шлях видавця та з'ясувати, яке ж місце займав діяч в українській історії. Проте, автор допустив деякі фактологічні неточності.

У статті «Великий громадянин» [14, с. 3–4] В. Дорошенко поставив запитання: «Чим же велика ця постаць?» в історії України, адже Євген Чикаленко не був корифеєм політики чи мистецтва, оратором чи вождем, проте він був вродженим громадським діячем, центральною фігурою передвоєнного часу, небуденним «мужом совіту» і «великим громадянином» своєї нездоволеної нації. «Українським батьком» назвав його С. Матвієнко-Сікорський [31, с. 2]. На його думку, він об'єднував навколо себе українців різних політичних позицій і виступав живим носієм ідеї української соборності. У присвяті, з нагоди річниці смерті, автор подавав короткий життєпис покійного та перераховував його меценатські заслуги.

Інші праці про Є. Чикаленка мали форму спогадів. До них належить блок посмертних згадок, опублікованих у 1929 р. в журналі «Тризуб». Серед авторів нарисів – В. Королів-Старий [24, с. 353–355], М. Славінський [51, с. 3–5], В. Садовський [48, с. 4–6], О. Шульгин [71, с. 23–29], Д. Дорошенко [15, с. 2–4], М. Левицький [29, с. 4–6]